

Ю. Сірний.

Л е с я . У к р а ї н к а

(Короткий нарис на спомин десяти-
ліття з дня смерти поетеси).

(† 1913—1923).

1923.

КИЇВ — ПРАГА — ЛЬВІВ.

Юрій Сірий.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА.

[З нагоди 10-тиліття з дня її смерти 1913-1923].

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ЧОРНОМОР“.

Друкарня В-ва „ЧОРНОМОР“.
Каліш. Табор інтернованих №10.

1923.

Л Е С Я У К Р А І Н К А.

(З нагоди 10-тиліття з дня її смерти.)

В моє завдання не входить писати біографію Лесі Українки; я хочу торкнутись тільки ідейної сторони змісту її творів. Але для повнішого розуміння як зародились і еволюціонували ці ідеї, — мушу хоч коротко сказати про оточення, в якому вона виховувалась.

Леся Українка (як відомо-псевдонім) — Ларіса Косач — Квітка, походить з тих діячів на українській ниві, які все життя працювали для визволення народу з-під тяжкого національного гніту. Мати її — відома письменниця Олена Пчілка, а рідний дядько — Михайло Драгоманів. Народилася Леся Українка 1872 року. Вже з дитинських літ була остільки фізично слабою, квілою, що родина не одважилась навіть ^{оддати} її до школи вчитись, а подбала про те, щоб дати освіту й виховання вдома.

Маючи природжений талант, чулу душу і будучи свідком розмов та діяльності своїх кревніх та їх товаришів, стоячи близько до літературного кола, Леся Українка вже з дитячих літ мріє про літературну працю, а в 1884 році, коли їй було 13 літ, на сторінках „Зорі”, в Галичині, зявляється її поезія—„Конвалія” і „Сафо”.

З того часу її літературна праця не припинялась до съмої смерти.

Тяжка недуга, зародки якої, як я вже зазначив зявились в дитинстві, не покидала Лесю Українку через все життя. Це був той страшний ворог, що примусив її більшу частину свого життя перебувати далеко від рідного краю, на чужині, щоб сяк-так фізично жити. Це той ворог, що до самої смерти не давав змоги Лесі Українці жити там, куди завжди прагнула вона серцем і душою.

Вже при першій мандрівці за кордон в серці поетеси встає трівога передчуття, що вона йде в чужі краї навіки. Але не розпач, не ридання викликає це передчуття, як здається, повинно-б було бути, а такі слова:

„Я йду, тверда звага
Веде мене на шлях,
У серці одвага,
Хоч сльози на очах...
В далекій чужині
Я сили наберусь
Служити країні,
Або не вернусь”...

З такими думками розлучається поетеса з родиною, близькими кревнimi і рiдним краєм. І ці слова Леся Українка, як і завжди говорить щиро, говорить з тим глибоким переконанням, в якому навіть тiнi прикраси немає. Коли й здається вiрш прощання не глибоко перейнятим нотами жалю до себе, до тих втрат, що несе розлука,—то це тому, що Леся Українка особисто про себе мало коли говорила, мало коли й думала. І враження пiслia зустрiчiв iз нею, а також i пiслia її листiв було завжди таке, що органiзм свiй, коли й береже вона, то лише для того, щоб вiн був опорою, вмiстилищем ду-х а. Тi болi й муки фiзичнi, якi викликала й мусiла викликати недуга, Лесi Українцi тяжко було сковати, але вона вмiла це робити i не тiльки перед тими, що оточували її, а й перед тими, що знайомi з нею через твори. І справдi, прочитайте писання Лесi Українки i Ви, напевно, не знайдете в неї чогоєсь такого, щоб говорило про її особистi фiзичнi страждання. А це так часто надибуємо ми у рiжних поетiв.

Стан її здоровля якось то на диво не шкодив її творчiй роботi, змiстом якої було— „слу-жити рiднiй країнi“.

Якуж зброю бере з собою Леся Українка, збираючись служити рiднiй країнi, навiть не по-вертаючись з чужини?

Зброя ця—рiдне слово в першiй чер-зi, потiм свiдомiсть завдань i призначення пое-та i хотiння перемоги. З такою зброєю висту-пає Леся Українка на поле своєї дiяльностi i стає на свiй позiцiї певна того, що вийде

переможцем, користуючись тією збрєю.

І справді, коли ми придивимось, як ставиться поетеса до слова, простеживши в її творах ті уступи, де вона говорить про слово, як-засіб в боротьбі, то можемо, че помиляючись, сказати, що мало хто зрозумів так пресрочі слова Т. Шевченка: — „І на сторожі коло їх поставлю слово“, як зрозуміла це Леся Українка.

Те, що поставив Т. Шевченко „на сторожі“, Леся Українка бере яко засіб до розбудження духу людського. Вже в перших своїх поезіях вона каже:

„Чом я не маю огнистого слова
Палкого, чому.
Може б та щира, гарячая мова
Зломила зіму.
„Співець“.

Поетеса хоче покласти всю снагу свою, весь хист ужити, щоб виточити „зброю іскристу“ слово своє, „як гострую крицю,“ бо те слово, що гартує дух, для неї являється святым, благословенним. Слово потрібне їй, щоб виправдити те завдання, яке вона ставить перед собою яко поет.

Якіж завдання можуть бути у поета, крім завдання співати красу, творити все в імя краси? По части це так. Так розуміє це й поетеса наша, але розуміння краси не зводиться у неї до того, що поет артист повинен оберігатись навіть натяку на тенденційність, повинен завжди памятати, що він творить „для штуки“. Леся Українка тенденційності не боїться. Вона знає, що кожда думка по сути вже являється тенден-

ційною, що справжнього твору без тенденції не має; що коли артист висловлює думку тенденційну, то він зовсім не програє від того, звичайно, коли він справжній артист.

Можна сказати, що твори Лесі Українки є без тенденцій; так, і тенденція їх головним чином полягає в бажанні пробудити до життя „народ і країну“. Але це й являється метою її творчості. Огністим словом в прекрасній формі вона це й робить. І ніхто не може відмовити того, що вилилося з під пера Лесі Українки.

Яскравим зразком того як дивиться Леся Українка на завдання поезії може бути на причуд гарна її легенда про лицаря Бертольда й одного поета.

Натхнений поет свідомо почуває себе сильнішим за Бертольда і цю свідомість дає йому дар чарувати людей своєю піснею. Він все, „чого душа запрагне створити в одну хвилю“, міг на крилах натхнення полинути в світи надземні і завжди почував себе вільним, бо „ніколи“ не зламав чужої волі“. В тому, оскільки сильна чарівна пісня поета, Бертольд мав нагоду переконатись, закохавшись в прекрасну Ізідору. Серця її він не міг здобути і звернувся за допомогою до поета. Поет навчив його пісні, яка скорила серце гордої красуні. Другий раз Бертольдові не пощастило під час облоги міста. Стомлене й зневірене військо не здатне було до боротьби проти ворога. Тільки повна сили й одвали пісня поета засоромила вояків і пробудила в них дух відваги. Військо двигнуло силою на ворога і за одну ніч боротьби вийшло переможцем.

Успіхи й слава зіпсували Бертольда і він

стас для своїх підданц'в за ката. Люде стогнали в ярмі і тільки угодливі поети співали про рівність та волю. Бертолльд хоче залучити до себе славетного поета теж й обіцяє йому всі вигоди. Але поет на те йому відповідає:

„Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани“.

Бертолльд засаджує поета у вязницю, де, після мук, той і сконав. Та пісня його не вмерла і з неї вродилось повстання. І цю чудову легенду поетеса закінчує так:

„Тепер нащадки графські
Тюрми міцні будують,
А поетови нащадки
Слово гостреє гартують.
Проти діла соромного
Виступає слово праве,
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воне і не кріаве.

Ще яскравіше висловлює своє слово що до завдань поезії Леся Українка в поезіях „Рітми“. Ось що вона каже:

„Я не на те, слова, ховала вас
І напоїла кровю свого серця,
Щоб вилилися мов отрута млява,
І посадали душі, мов іржа.

Промінням ясним, хвилями буйним,
 Палкими блискавицями, мечами
 Хотіла-б я вас виховать, слова.
 Шоб ви луну гірську будили, а не стогін

Щоб краяли, та не труїли серце,
 Щоб піснею будили, не квілінням.
 Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
 Палайте, чи паліть, та не вяліть".

Цих двох прикладів, здається вистачає, щоб відзначити цогляд поетеси на завдання слова і поезії.

Маючи ясний світогляд, віру в своє завдання, Леся Українка бадьоро виступає на боротьбу, озброєна словом. Її не лякають ні та далечінь верховин, до котрих вона прямує сама і кличе за собою інших, ні той тернистий шлях, яким вона мусить йти до своєї мети і в серці її звучить одно лише бажання:

„Бажаю так скінчити свій шлях,
 Як починала: з співом на устах".

А спів цей — не що інше, як заклик до боротьби за кращу долю, заклик повний віри і віlvаги. Як розуміє поетеса природу боротьби, про се говорять яскраво всі її твори, а особливо поема „Грішниця". В цій надзвичайно сильній поемі оповідається про горожанську війну, коли „найбільш воювали шнуром і кайданами, тутурою, підкопом, а зрада гаслом військовим тура". І от в такий час, нічної доби виходить дівчина — борець за нове життя,— з тим, щоб

кичти під мури ворожі вибухаюче знаряддя, і зруйнували ворожу твердиню. Але пляни її було зруйновано передчасним вибухом знаряддя. Вона не встигла навіть сковзтись і була порана черепком того знаряддя. Непритомну знаходить її ворожа сторожа і велить однести в монастирський шпиталь, щоб там її врятувати від смерті і підготувати до суду, який, до речі сказати, і міг скінчитись тілки смертним вироком.

І от, коли слаба прийшла до притомності, між нею та черницею, що ходила коло неї, починається розмова. Черниця намовляє її прогнати з серця ненависть і перейнятись любовю до ворогів. Але грішниця відповідає, що ненавидіти її навчила любов, бо коли вороги увійшли тріумфально до міста, то вона бачила.

„Що, хто хиливсь найнижче,
Того найбільш топтали люде й коні”.

Не каяттям вона відповідає черниці, що звертається до неї з порадою спокутувати свій гріх, а словами:

„Чернице, спогацай — стойть у вашій книзі:

Ніхто не має більшої любови,

Як той той, що душу поклада за друзів”.

Ненависть у поетеси стойть завжди поруч

з любовю. сі почуття вона часом ототожнює і надає як тому так і другому однакової сили. В поезії — „Товарищі на спомин” — Леся Українка кеже, що „тільки той ненависті не

знає, хто цілий вік нікого не любив", а далі в тому ж віршові каже: "може б не було таке життя нещасне, якби огонь ненависті не гас". Леся Українка являється глибоко переконаною в тому що

„Лагідніст голубина, погляд ясний,
Патріція спокій, не личить нам:
Що вдіє раб принижений, нещасний,
Як буде проповідь читать своїм панам".

Отже з наведених прикладів ми бачимо, які моральні підвищення кладе поетеса в суть боротьби. Вона вірити, що щастя здобувається тільки боротьбою. Але для цього ще треба й волі хотіти перемоги.

В боротьбі, каже вона, треба брати приклад з тої квітки, яка в горах, щоб розцвісти, пробиває той камінь, „що задавив і мотутні дуби і терни непокірні". Ту квітку люде зовуть — „*Saxifraga*", а поетам годиться назвати її „ломикамінь". Треба брати приклад з того паука, що плетучи на стелі гніздо, шість разів обривався і падав і знову злізав, аж поки в сьомий раз вдержалася і припяв свою нитку до стелі.

Розпачу Леся Українка не визнає і гонить його навіть тоді, коли він з непереможеною силою лізе в душу. Як наприклад можна вказати на поезію, яка вилилась у Лесі Українки ніби-то у відповідь на докір, кинутий кимсь ін у душу.

Докір той торкається не поетеси а того

наузду, якому віддала вона себе на служіння.

Ось та псеузія:

„Так, ми раби, немає гірших в світі.
Фелахи, парії – щасливіші від нас,
Бо в них і розум і думки сповиті,
А в нас огонь Тітана ще згас.

Ми параліги з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі,
Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам,
Не нам сбідраним невільникам казати
Речення гордес: -- "м'й дім, м'й храм"...

Але згджуючись з цим закидом, Леся Українка не складає рук в роспачу, а дає таку горду відповідь:

„Нехай же ми раби, невільники продажні,
Без сорому, без чести, – хай же й так.
А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібгав під прапор свій Спартак“.

Тут ви чуєте глибоку віру в перемогу і бачите на кого покладає надії поетеса. Се ті нові творці життя, що справу визволення ставлять ясно, руба, творці перейняті любовлю і ненавистю, а разом з тим і волею хотіння перемоги. Я не буду тут спинятися на тому, в яких саме творах найяскравіше одбиваються такі надії поетеси, а охочих ознайомитися одсилаю до її творів безпосереднє. Скажу тільки одне, що Леся Українка

свято вірити в те, що в рідній країні свято перемоги наступить в той день, коли широкі маси виступлять під прапором „Спартака“.

На початку моєї статті я зазначив, що слабий фізичний стан примусив Лесю Українку рано вибратись на чужину й там провести майже все своє коротке життя. Це, звичайно, не могло не відбитись на її творчості. І можна з певністю сказати, що ні в кого з українських письменників, а може й не тільки українських, подорож перебування на чужині так не відбились на творах, як у Лесі Українки.

Подорожуючи по Італії, Франції, Єгипті і пробуваючи там довший чи коротший час, Леся Українка все дозвілля присвячує на вивчення минувшини тих країн. Здібність до вивчення чужих мов і володіння більшостю європейських мов в досконалій фармі стають їй при цьому у великій допомозі,

З-під її пера одна за одною виходять натхнені речі, драматичні поеми з минулого Іудеї, Єгипту, Елади, Риму, Франції (XVIII го віку останньої).

Може де кому здається дивним, як могли ці, хоч і коштовні, але мертві памятники навіяти натхнення Лесі Українці, яку ми бачимо. як поета, що стоїть на варті нашого сучасного життя і кличе нас своїми огненими піснями до боротьби за наше бусуче. Але це може здаватись тільки тому, хто або зовсім не читав таких речей Лесі Українки, що носять заголовки хара-

ктерні для часів античного, старого світу, або, читаючи, хотів конче пристосувати зміст до заголовку. Вчитуючись і вдумуючись у прочитане, видно, що стародавні мотиви, це тільки форма, тільки манера поетеси втілювати свою думку. свій жаль, який огнемпече її душу. Вчитайтесь в ці поеми і ви скажете: та цеж наше недавнє й сучасне.

Візмімо, наприклад, її поему „На руїнах“— з часів першого вавилонського полону.

Народ Ізраїльський стогне на руїнах свого минулого над Йорданом в рабстві у переможця. Леся Українка бере один момент такого життя, який, що правда, нічим не ріжиться від цілого часу рабства, хіба тільки тим, що дія відбувається нічної доби. На поле виходить пророчиця Тірца і звідусюди чує розпачливі голоси своїх братів та сестер. Одні скаржаться на те, що конають під тягарем праці голодній голі; другі,— що батька їх замордували в тяжкій неволі, треті,— що їх батько, не маючи сили зносити неволі, втік до Фінікії, лишивши їх на муки.

Чує пророчиця Тірца ці нарікання, бачить безнадійність і розпач, але сама не опускає рук в знесиллі і не приєднується душою до розпачу. Вона палким словом будить відвагу в душах зневірених і на слова жінки, що безнадійно складала руки і скаржиться, що чоловік її подався в Фінікію, відповіла:

„Але вас троє і дитина межи вами,
Той не покинутий, хто сам не кинув.
Паліть багаття, поки встане день,
Щоб вам було видчіше при роботі“.

Тірца закликає кожного робити на себе, щоб бути перед ворогами вільним, щоб ворог не скав, „що він вас зодягає“.

В своїй мандрівці Тірца надходить до чоловіка зраненого переможцем і хоче перевязати йому рану. Але чоловік каже, що його рани не можна зав'язати:

„Загоїлась та рана, що на грудях,
А та, що в серці буде вік палати,
Бо то рана страждання за Іерусалимом,
За зруйнованою рідною країною“.

— „Коли загоїлась на грудях рана“, каже Тірца, „то встань і йди до праці“.

ЧОЛОВІК: До якої.

Що маю я робити? Чим? Над чим?

Ні знаряду, ні знадобу не маю.

ТИРЦА: Земля Іерусалимська не згоріла

Ти маєш меч [показує на пощерблений меч, що валяється долі, край чоловіка].

ЧОЛОВІК: Куди ж тепер той меч.
Руїні не потрібна оборона.

На ці слова Тірца відповідає:

„Роский меч на рало. Час настав
Потрібна оборона і руїні,
Бо прийде ворог і розоре землю
Насіє збіжжа і збере жнива.

I буде хлібом люд цей годувати,
I вдруге завоює Палестину,
Вже без меча, самим близкучим ралом.
Bo скажуть в голос сироти й вдовиці:

Благословенний той хто хліб дає.
 Ложачим краю рідного немає.
 Чий хліб і праця, того й земля.
 Тож Вавилонью назвуть цю землю.
 А ті руїни, що он там чарніють,
 Стоятимуть вже на чужій землі".

На питання чоловіка, деж він може перекувати меча на рало, Тірца каже (вказуючи на гурт людей) :

„Іди туди, там є живій люде
 Вони тобі дадуть вогню живого.
 Як жевріє в твоєму серці рана,
 Нехай так жевріє в огні залізо.
 Ти перекуй убийчого меча
 Робітне рало й загартуй його,
 Як я тебе тепер загартувала
 Вогнем і холодом свого слова".

Тірца йде далі і кличе Ізраїль встати й робити намети. На її заклик обзывається старий зневірений Іудей такими словами:

„Проклятий той, хто будить подоланих,
 Проклятий той, хто краде сон рабів".

Але на ці прокляті Тірца занитливо відповідає:

„Хто раб, хто подоланий.
 Тільки той,
 Хто самохіть несе ярмо неволі".

Старий питає, що ж робить сама Тірца?

вона відповідає: „Людей бужу“.

І справді людей будити Тірца визнає своїм призванням, як се визнає і наша поетеса.

Вона ганьбить дух зневіри і кличе людей до будови на руїнах нового життя. Ганьбить вона і захоплення тим, чого вже не воскресити, в чому минула потреба. Не відгуку життя, не переспівів старого, хочаб і геніального, а нових пісень вимагає нове життя. Коли Тірца зустрінула співця, що знайшов розбиту Давидову арфу, і склеївши її поривається на ній заграти щось подібного до того, що співав Давид, то вона в гніві вириває ту арфу і кидає її в Йордан зі словами:

„Свята руїна служить нашій ганьбі“.

„На руїнах старого будуймо нове“.— каже Тірца.

Таккаже і здорове життя.

Я навмисне спинився на цій поемі, щоб показати, як поетеса через пітьму тисячеліть здолала провести своє огнєве гасло, гасло вічне, і щоб показати, скільки під старим заголовком ми знаходимо нового.

Те саме ми бачимо і можемо бачити у всіх поемах Лесі Українки. В них Леся Українка будить заснулих, але в них же ганьбить ітих, що хоч незаснувши, свідомо зраджують своєму рідному, зраджують ідеї.

Найбільшим зрадником в історії людства лічать Іуду. Чула душа поетеси не могла поминути цього образу, щоб не поставити його перед тими своїми земляками, які зраджували і

зраджують рідному краєві. Особливо ж плямує вона тих зрадників, які зраджуючи своєму народові і краєві—вихвіляються при тому своєю любовю до нього.

В поемі Лесі Українки „На полі крви“

Іуда теж хвалиться подорожньому, що він любив того, „кого продав“. Але на це подорожній Йому й відповідає: „Як що правда, що ти любив Його, то те плюгавство іще мізерніше. Убий, заріж, втопи, продай, та хоч без поцілунків, без любови“.

Для зрадників поетеса немає ніяких виправдань і особливо яскраво показує це в своїх творах: „Оргія“ і „Адвокат Мартіан“.

В „Оргії“ співець Антей умовляє свого друга Федона і свою чарівну дружину Нерісу не нести своїх артистичних цінностей на послугу ворожим Елладі переможцям Римлянам, доказуючи, що святощі свої і сили мусять вони віддавати тільки рідному краєві. Коли він довідується, що Федон і Неріса будуть на оргії у Мецената, то сам іде також туди. І справді там він бачить Федона і Нерісу на панських послугах в приниженні. Антей бере арфу, і проспівавши пісню повну надії на конечну перемогу літа над зімою, вбиває тією арфою жинку, що на потіху Меценатові та його гостям під час його гри почала вакхічний танок, а сам, щоб не попастися до рук ворогів, задавлюється струном зі словами: „Товариші, даю вам добрий приклад.“

В поемі „Адвокат Мартіан“ Леся Українка виставляє величний образ одного з перших христіан, який не корився жадній силі і не зраджує своїй ідеї навіть тоді, коли його лишають діти.

Так користується Леся Українка сюжетами старого, щоб показати в нім наше сучасне. Корисгутється вона ним і для того, щоб висловити любов до рідного краю і тугу, що переповнює серце вільного чи невільного вигнанця, яким була й сама поетеса. Візьміть її поему „Три хвилини“, де жирондист, пробувши три роки на чужині емігрантом, під натиском суму за рідним краєм, повертає туди, де його чекає смертна кара. В цій поемі, як нігде, виличила Леся Українка муки суму за рідним краєм. І тим зрозумілішим стає те, чому вона присвятила всі сили своєму рідному краєві.

Старий світ дав Л. Українці матеріал і для творів іншого характеру. Для творів, в яких поетеса виявляє свої фільософічні погляди. З-під її пера вийшли такі глибоко фільософічні річі як „На полі крові“, „В катакомбах“, „Йогана жінка Хусова“, „Руфін і Пресуїла“, „Адвокат Мартіан“, „Камінний Господаръ“, „В пущі“. Але і в сих творах вона виступає сучасною, близькою нам поетесою,

В своїх творах Леся Українка захоплюється особливо добою першого христіанства, щоб привести паралелі між почуттям і розумом, вірою і льогічним домаганням та висновками з його, щоб показати також захоплення ідеєю в імя вищих інтересів людства і протиставити цьому

служіння ідеї з грубого, практичного інтересу і т. д.

Не зупиняючись детально на розгляді окремо кожного твору Лесі Українки, можна сказати, що всі вони перейняті прометеїзмом і це робить їх близькими працюючим масам—цим творцям нового життя. Їх мала на увазі Леся Українка, яко борців за кращу будучину людства, їх мала вона, яко тих, що мають в олію хотіння перемоги, хоч і небрала сюжетів безпосередньо з їхнього життя.

Я вже згадував про ту красу, якою перейняті твори Лесі Українки і розумів красу змісту й форми, але тут і особливо в наші дні, треба підкреслити ще одну сторону творчості Лесі Українки. Це краса мови у всіх її творах. Це та краса й чистота мови, на якій повинні вчитись і наші сучасні письменники і ті, що втратили свою рідну мову з тих або інших причин. Особливо цю сторону виявила Леся Українка в своєму безсмертному творові „Лісова пісня“. В цій чарівній символічній казці, про те, як відроджується, живе й умірає природа, форма й мова досягає найвищого ступеню і її можна назвати шедевром в нашій літературі.

Крім творів оригінальних зазначеного вже мною характеру, Леся Українка виявила себе чудесною перекладачкою кращих творів з чужих мов, виявила себе й як письменниця дитяча,

яко критик, учений і повістяр, і якої б області вона не торкнулась, всюди ми бачимо її талант, її вогнений дух...

Яку ж нагороду мала Леся Українка за те, що життя все віддала Україні і її синам. —

Ніякої. Та вона й не вимагала жадної нагороди. Вона свідомо каже:

„Коли для слави рідній країни
Така потрібна жертва Артеміди,
Хай буде так”...

Вона, що горіла для нас вогнем, великий більшості з нас навіть не відома. Ми не спромоглись навіть на те, щоб ознайомитись з її творами, щоб надрукувати їх.

Сумно це, але на жаль так воно є.

І Леся Українка за своє життя не тільки не мала того призnanня, на яке заслуговує, а навіть не мала щастя провести останні дні на рідній землі і вмерла на чужині.

Вже десять літ минуло з того часу, як її не стало між нами...

І арфа, з якої лилися звуки то лагідні, повні любові до життя, природи, рідного краю, пригнічених верств людства, то грізні,—закликаючі до боротьби за кращу будуччину,—замовкла...

Струни повиті жалобою, натягнені до гри в повному строю чекають артиста, та не здолає вже він підняти руки, щоб торкнутись їх...

Смерть перемогла...

Підозгій боротьбі склонила голову квітка—*saxifraga* і закінчила свою тернисту путь...

І хто по ній візьме ту многозвучну арфу і заговорить до нас словами Тірци. Хто воскресить перед нами картини боротьби за свої права народів поневолених то вавилонянами, то римлянами і скаже: Україно, пізнай в них себе...

Хто яможе устами Антєя кинути розпачливий докір тим слабодухим, безсилим, що обдирають ризи з святощів своїх і разом з душою своєю несуть їх у подарунок переможцеві панові за ласку бути свідком оргії його?

Хто?

Тільки той, хто, як Леся Українка, беззагідно віддає своє життя тим, що гнуться під ярмом неволі, і хто забуваючи про себе, зможе йти тернистим шляхом, у кого думка сягає в далечінь, а душа палає югаем чистої любови, хоть зможе бажати так пройти свій шлях, як бажала Леся Українка...

„Чи тілько терни на шляху знайду,
 Чи стріну може де і квіт барвистий.
 Чи до мети я певної дійду,
 Чи без пори скінчу той шлях тернистий.
 Бажаю так скінчити я свій шлях
 Як починала: зі співом на устах“.

Так висловлює Леся Українка своє бажання в поезії „Мій шлях“. І хто знов Лесю Українку, той пізнатиме її в цих словах і скаже: „так, квітки барвистих не було для неї“. Всі квітки вона нам віддала: для неї лишився лиш шлях тернистий і пісня, яку дарувала вона нам через все своє життя і з якою на устах одійшла від нас...

Передчасно попрощалась вона з життям,
котре проказало її слова:

„Я щастя не маю і в мріях не бачу,
Бо іншії мрії у серці ношу.
Коли я журюся і плачу, —
Я щастя у долі тоді не прошу.

Для інших і доля і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя. —
Хто зі сну прокинувсь, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття“.

Рано прокунулась до життя Леся Українка і рано побачила ту дійність, яка не давала їй змоги вернутись до особистого щастя.

